

Pojmovni fantomi V

Ne iz kakšnih skritih nagibov, marveč izključno bralcu in bralki v dobro, da bi si bila na jasnem glede literarne zvrsti, v katero sodijo paralipomena, ki tule sledijo, vnaprej priznam in se pokesam: res je, spadajo v akademsko-profesorsko podpodzvrst starčevske podzvrsti v zvrsti *godrnjanje*. Kot je znano, je za zvrst sicer značilno, da avtor daje naslovnikom vedeti, da z nečim ni zadovoljen; naslovnikom se praviloma zdita artikulacija in argumentacija godrnjanja mestoma nejasni in si zlasti niso v svesti, ali jih avtor šteje za sokrivce in torej za potencialni predmet in temo godrnjanja ali pa vidi v njih naklonjeno uho ali celo pri tožno instanco. Starčevska podzvrst je v zvrsti godrnjanja najizrazitejša, da ne rečemo paradigmatična, obenem je pri starcih najbolj priljubljeni žanr prav godrnjanje in, tretjič, starca v literaturi kajpak definiramo prav po dominaciji godrnjanja v njegovem diskurzu. Slednjič je za akademsko-profesorsko podzvrst običajno, da naslovnika (in naslovnico, pardon) poučuje in pri tem uporablja besede, za katere bi bilo treba pogledati v slovar.

KRŠČANSTVO

Krščanstva ne znam vpeljati drugače kakor z zgledom iz učiteljske prakse. Nekako se je namerilo, da sem zadnje čase pri ustnih izpitih iz sociologije kulture in sociologije medijev večkrat vprašal tako, da je moral vprašani spregovoriti o specifičnosti protestantizma v 16. stoletju (npr. v navezavi na Webrovo teorijo o virih kapitalističnega duha zahodnih Evropejcev v protestantski etiki ali na tezo Eisensteinove o vzgibih za večjo naklonjenost tisku v protestantskih deželah spričo Luthrove zahteve po dostopnosti Božje besede ljudem v njihovem jeziku). Skoraj nemogoče je izpostaviti specifičnost protestantizma v teh rečeh, ne da bi se ozrli na razmere pri Slovencih. In tu postane zanimivo za nas: nekajkrat se je vprašani lotil primerjave z dihotomijo: “V protestantizmu je bilo tako, v *krščanstvu* pa ...”; tu ga vljudno prekinem: “Hoteli ste reči ‘pri *katolikih*’, kajne?” in on, ne da bi trenil: “Ja, seveda, pri *katolikih* ...”

Zanimivi sta lahkota in samoumevnost, s katero moj sogovornik nasproti protestantizmu mirno izenači krščanstvo in katolištvo. Ne gre za nevednost: na izrecno vprašanje, ali sogovornik meni, da evangeličani, kalvinisti ali metodisti niso (bili) kristjani, vedno dobim hiter odgovor, da seveda so. Ni videti, da

bi zamenjevanje krščanstva in katolištva bilo bodisi posledica (morda ateističnega) neznanja ali (morda goreče katoliškega) odpora do drugače verujočih. Kaj potlej?

Način, kako se v teh primerih vedejo vprašani, je značilen za freudovske spdrsljaje: pravzaprav se komajda, če sploh, zavedo, da so se zmotili; zamenljivost katolištva in krščanstva je pri njih kratko malo na predzavestni ravni. Je, skratka, simptomatična. A simptom česa je? Na to je lahko odgovoriti: simptom razcepa med vednostjo, da so evangeličani, kalvinisti, metodisti itn. tudi kristjani, in verovanjem, da “pravzaprav”, “vendarle”, “navsezadnje”, “kljub temu” ipd. so nekako pravi kristjani ... le katoliki.

Ali torej nezavedno ni ekumensko? Slovenski Cerkvi se je posrečilo, da si je v javnosti prisvojila dediščino krščanstva in nastopa kot njegova privilegirana varuhinja ali celo kar lastnica. Do tega pa nima nobene pravice. Načeloma ne zato, ker svoboda vesti in svoboda volje ne dovoljujeta, da bi katera koli institucija predpisovala način, kako je ali pa ni Bog navzoč v slehernikovem srcu. Kar zadeva *studia humanitatis*, pa se velja držati zgodovinske vednosti: krščanstvo je zgodovinski pojav, notranje je heterogeno in vseskozi spremenljivo. Nobena institucija ga nima pravice lastniniti zase. Ne zapade denacionalizaciji. Sploh pa so legitimni dediči krščanstva tudi vsa družbena gibanja – religiozna in nereligiozna –, ki so si prizadevala in si prizadevajo za srečo in izpolnjenost vsakogar na tem svetu, ne le na onem.

TRŽNO GOSPODARSTVO

Prepričanje študentov je v tej zadevi povsem skladno s splošno družbeno amnezijo. Enako verjetno je, da na kaj takega nabašete v medijskem besnilu kakšnega turboekonomista ali v seminarski nalogi tikpredbolonjskega študenta: “Po osamosvojitvi Slovenije, z vzpostavitvijo demokracije in tržnega gospodarstva ...”

Demokracijo pustimo tokrat pri miru (čeprav strankarski pluralizem in institucionalna ločenost zakonodajne, sodne in izvršne oblasti skupaj še nista nujno oblast ljudstva). Pač pa nam ne bo dala miru ideja, da naj bi bili v predzgodovini, ko smo bili še brez domače demokracije, trpeli tudi pomanjkanje tržnega gospodarstva. Ideja namreč – vzlic omenjeni splošni družbeni amneziji glede davnih časov pred 1991 – trči ob spomin. Spomin tistih, ki se spominjamo drugače (če smem parafrazirati Roso Luxemburg).

Tudi pred letom 1991 smo delali za plače, kupovali v marketih,¹ jemali in vračali kredite z obrestmi. Podjetja so proizvajala za trg in kupovala na trgu, trgovci so pobirali marže in banke (in vsi drugi) so zaračunavale obresti. Pod roko pa je vsaka družbena ustanova (npr. šola ali gledališče), ki je dobivala sredstva po dvanajstinah namesto glede na dinamiko izdatkov, v nelikvidnih časih posojala trenutno pozitivno za obresti nelikvidnim podjetjem za kakšen mesec ali dva. Nikomur, še zlasti ne ekonomistom, pred 20 ali 30 leti ne bi prišlo na misel, da ne živimo v tržnem gospodarstvu. Socialistično tržno gospodarstvo tudi ni bilo kaj takega, za kar na zahodu ne bi vedeli. Za Jugoslavijo je bilo dovolj dobro znano, da je glede uporabe nekaterih tržnih mehanizmov morda celo v prednosti pred marsikatero kapitalistično državo. Ameriški publicist Vance Packard, ki je pronicljivo opozoril na takšne novosti v potrošniški fazi kapitalizma, kakor sta bili takrat prikrito oglaševanje in načrtovano hitro zastaranje blaga za množično produkcijo, zlasti avtomobilov, je Jugoslavijo v 60. letih štel za pionirsko deželno potrošniških kreditov. Le vprašajte svoje prednike, ki so si takrat na kredit kupili avto in stanovanje ali postavili hišo in vikend, kje bi bila vsa ta imovina, če bi se bil Packard motil?! Ali je za potrošnika kaj lepšega od kredita, za katerega plačuje samo nominalne obresti? Ali ni to kup dobrih razlogov za lepe spomine na socializem? To, da so srečni lastniki zaradi realno padajočih obresti prišli do imetja za delček realne cene, kajpak ne pomeni, da tisto ni bilo tržno gospodarstvo: inflacija je delovala, med drugimi tržnimi zakonitostmi s poučno vlogo v tej zgodbi pa velja omeniti predvsem zunanji dolg SFRJ. Docela v skladu s tržnimi zakonitostmi obresti nanj plačujemo še zdaj. To, da je bil dolg, ki so ga ustvarili posamezniki, "podružbljen" (= prenesen na neposredne proizvajalce družbenega bogastva sploh), pa je v svetovni zgodovini kapitalistične dobe stalen proces. Če ne verjamete Marxu, berite Wallersteina.

Od kod torej ideja, da socialistično gospodarstvo ni bilo tržno, in kako to, da se je lahko uveljavila, če ne drži?

Na hitro je lažje odgovoriti na drugo vprašanje. V tranzicijskih družbah imajo novi bogataši in oblastniki ne glede na to, ali so rdeči, beli ali črni, enake in enako dobre razloge za družbeno amnezijo. Ustreza jim nadomestitev dejanske zgodovine z vsemi njenimi meandri, labirinti in slepimi črevi, s preprosto črno-belo karikaturu v nekaj grobih potezah. Kaj je preprostejšega kakor Jugoslavijo, Sovjetsko

¹Nama v centru Ljubljane v imenu nosi spomin na to, da se je prva slovenska veleblagovnica, odprta 1946. leta, imenovala *Narodni magazin* ali, skrajšano, Na-ma.

zvezo, Albanijo, Kambodžo (pa Kitajsko, Vietnam, Kubo, Angolo itn.) prosto po Prokrustu obrezati ali nategniti v “totalitarni komunistični režim” ... Tak menda *by default*, kakor sledi iz “totalitarni komunistični”, ni mogel imeti tržnega gospodarstva. Zelo priročno, saj se s tem znebiš potrebe po kakršni koli zgodovini.

Če prvo vprašanje poenostavimo, kajpak lahko rečemo, da so bili ekonomisti tisti, ki so si izmislili, da socialistično gospodarstvo ni tržno. Če pa hočemo odgovor, kateri ekonomisti in zakaj, se stvari silovito zapletejo. Trgi so obstajali davno prej, preden je tržno gospodarstvo v družbi prevladalo. Obstajale so nekapitalistične tržne družbe in kapitalizem (vsaj trgovski in bančni) v deželah z nerazvitim trgom. Tisto, kar si rišejo v glavi kot “tržno gospodarstvo” ekonomski liberalci, pa je fikcija gospodarstva, kjer država z vsemi sredstvi zagotavlja prosti trg vseh produkcijskih faktorjev – kapitala, zemlje in dela. Gre torej za utopično podobo družbe (in ne le gospodarstva), ki ni kar tržna, marveč kapitalistična, in kjer čisti kapitalizem, gladka razširjena reprodukcija kapitala, zagotavlja samotek rasti bogastva in družbenega napredka. Značilno za utopični kapitalizem (tako mu pravi Rosanvallon) je torej, da je dejansko politična in družbena doktrina, ki verjame, da je samogibanje kapitala alfa in omega najboljše možne družbe. Verjame, da to zahteva nevmešavanje države v ekonomijo – in pri tem noče videti niti strahotnih družbenih posledic take politike (vedno jih pripiše zunanjim silam, ki da so “zmotile” samotek, pa naj bodo to država, sindikati ali podnebne spremembe), niti noče videti, kako hudo mora država stalno posegati v družbo povsod tam, kjer vlada “prosti trg”.

V obdobjih “diktature proletariata”, npr. v času vojnega komunizma v začetkih boljševiške Rusije ali v Jugoslaviji 1946–1949, je v taboru začasnih zmagovalcev za kratek čas morda vladala iluzija, da opuščajo in presegajo tržno gospodarstvo. Uvajanje planskega gospodarstva je nekatere ekonomiste (vzhodne ali zahodne, liberalistične ali komunistične) napeljalo k togi dihotomiji med “tržnim” in “planskim” gospodarstvom. A že med obema svetovnima vojnama in še dolgo po drugi so prevladovali ekonomisti, ki so zagovarjali konvergenco trga in plana. Dobro bi se bilo spomniti, da so Britanci in Francozi cele panoge nacionalizirali še v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja, medtem ko so tako v Jugoslaviji kakor v vzhodnoevropskih državah pod sovjetsko hegemonijo že v 50. letih poskušali dati trgu več svobode z ekonomskimi reformami (četudi omahljivo in neuspešno, ker se parti je niso hotele, mogle ali upale odpovedati monopolu oblasti).

Bralec in bralka sta se medtem že dokopala do odgovora na vprašanje, zakaj je “tržno gospodarstvo” pojmovni fantom. Očitno ne gre za to, da bi morali dolo-

čiti, koliko trga mora biti v družbi, da bo njeno gospodarstvo veljalo za tržno. Tržen je globalni ekonomski, družbeni in politični sistem, in to že vsaj nekaj stoletij. Za *studia humanitatis* je "tržno gospodarstvo" raziskovalni problem: fantom vladajoče ideologije v "tranzicijski" družbi in njene zgodovinske amnezije.

KOMUNIZEM

Zdaj ko smo se odkrižali krščanstva in razvrednotili tržno gospodarstvo, bomo s komunizmom (in s komunisti) opravili na kratko.

Tudi v tem primeru je sporen pojmovni premik, do katerega je prišlo pod pritiskom vladajoče ideologije. "Komunizem" je v medijih največkrat omenjen v zvezi s preteklostjo Slovenije in uporabljen kar kot označba za "režim" (torej tip ali naravo oblasti) v Sloveniji in Jugoslaviji od konca druge svetovne vojne do osamosvojitve. To je sporno, ker se ne ujema z zgodovinskimi dejstvi.

Nedvomno je, da je Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), ki se je kasneje preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije (ZKJ), monopolizirala oblast. Kljub revoluciji, ki jo je izpeljala, pa režimu, ki ga je vpeljala, nikoli ni prisojala, da je *komunističen*, ampak se je vedno in v vseh dokumentih, zlasti pa v imenu in ustavi države, zadovoljila s tem, da je družbeno ureditev označila kot *socialistično*. Ta razlika ni le v njeni doktrini in pravni fikciji bivše države, marveč vzdrži sociološko in zgodovinsko analizo.

Komunizem nikakor ni pojem iz prejšnjega stoletja, še veliko starejši pa je njegov referent. V kompleksnih razrednih družbah z velikimi družbenimi razlikami in s proletariatom – z ljudmi, ki nimajo česa izgubiti, razen svojih okovov – se razvijejo radikalna družbena gibanja, ki zahtevajo odpravo lastnine. Komunizem je gibanje za odpravo razredne družbe in je v tem smislu vedno revolucionarno. Kot doktrina je v svojem bistvu skrajno preprost: očitno je, da smo ljudje po naravi enaki, zato je pravično prizadevati si za trajno odpravo neenakosti, katere vzrok in izvor je (privatna) lastnina.

Ni nenavadno, da je krščanstvo vse od začetka porajalo v trenutkih družbenih kriz in napetosti komunistična gibanja, saj so se ta lahko sklicevala na skupno lastnino prvotnih krščanskih skupnosti, pa tudi na dobo pred izvirnim grehom, češ kje pa so bili kralji in plemiči, ko je Adam oral in Eva predla? V srednjem veku so komunistične ideje vzplamtele v obliki herezij, v času reformacije kot radikalni protestantizem, kakor npr. Münzer v začetku nemškega protestantizma ali pa med angleško revolucijo sredi 17. stoletja, ko so

diggers zasedli in skupaj obdelovali zemljo, *ranters* pa prakticalirali svobodno ljubezen.²

Komunizem se je emancipiral od radikalnega krščanstva postopoma med francosko revolucijo in kasneje, z vzponom delavskega gibanja. Po Marxu je smiselno tako imenovati gibanja, v katerih programu je odprava privatne lastnine produkcijskih sredstev in s tem razrednega izkoriščanja ter države kot aparata za zatiranje. Nedvomno si je radikalni del socialističnih strank, ki so privzele po boljševiskem zgledu spet pridevnik “komunistične” (kakor Marx in Engels 1848), tudi postavil tak program.

Za sociološko analizo pa je pomembna dejanska struktura družbe, ne proklamacije vladajoče ideologije. Komunistične stranke na oblasti so razumele režim, ki so ga vpeljale, kot tranzicijski (če uporabim modni pojem): obdržale so partijsko državo in poddržavile produkcijska sredstva, zato so državo poimenovala socialistično. Niso pa trdile, da so njihove družbe komunistične: da bi to bile, bi morale odpraviti državo in zagotoviti razdeljevanje družbenega bogastva vsakomur po njegovih potrebah, ne glede na njegov prispevek k bogastvu družbe. Nasprotno: socialistične države so z birokratskimi odločitvami dušile in zatirale vse sfere družbenega življenja; bile so razredne družbe, ki so v primerjavi z razvitimi kapitalističnimi družbami zaostajale po ravni osebne svobode, po ekonomski učinkovitosti in razvejenosti delitve dela.

Ni pa mogoče preprosto pripisati socialističnim družbam, da so zaostajale v vseh kazalcih družbene blaginje ali da so bile v vseh pogledih nepravilne, niti ni mogoče njihovega neuspeha v uresničevanju programov komunističnih strank kar pripisati komunistični doktrini. Družbe, kakršna je bila jugoslovanska od poznih 40. do konca 80. let 20. stoletja, je v družboslovju upravičeno imenovati socialistične ali pogojno državno-kapitalistične, njihove politične režime pa enopartijske in državo partijsko. Če pa imenujemo tak režim “komunističen”, gre za ideološko rabo, ki nalašč ali nevede diskreditira opisni koncept, ki se nanaša na zgodovinska gibanja za odpravo (zasebne) lastnine kot izvira nepravilnosti v družbi.

JOŽE VOGRINC³

²Gl. zlasti: Christopher Hill, *The World Turned Upside Down. Radical Ideas during the English Revolution*, Penguin, Harmondsworth, 1975 (1. izd. 1972).

³Dr. Jože Vogrinc je docent in koordinator programa medijski študiji na *Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani. Zaposlen je na Oddelku za sociologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti. E-naslov: joze.vogrinc@guest.arnes.si.